

Във всички разгледани статии на Г. Бакалов — написани преди преминаването му на ленински позиции — има много верни постановки, що се отнася до толстоизма като учение, но няма обяснение, както вече подчертахме, на социалния характер на това учение, липсва умение да се види цялостният образ на Толстой като художник и мислител. Много оценки са пренесени механически от статиите на Плеханов.

Особено място в поредицата статии на Г. Бакалов за Л. Толстой заема статията му „Плехановски и ленински подход към Толстой“, напечатана през 1932 г. в сп. „Звезда“.³² Тази статия има изключително важно методологическо значение не само за Г. Бакалов, но и за цялото ни марксистическо литературознание, което, макар и със закъснение, започва да се преустройва. Г. Бакалов сравнява „методите“ и „подходите“ на Ленин и Плеханов, за да подчертае колко „дълбоко принципа“ разлика съществува между тях при разглеждането на литературните явления. Така например Ленин според Бакалов не разглежда творчеството на Толстой „отвлечено“, а го свързва с „историческата епоха“. Противоречията във възгледите на великия руски писател не са негов личен каприз, а израз на противоречивите условия на епохата — на противоречията в идеологията на руското патриархално селячество, представител на което след 70-те години става Толстой. „Както виждаме — пише Бакалов, — гледището на Ленин е конкретно-историческо.“ Ленин разглежда „мислителя и художника“ Толстой в „неразривно единство“. Не е така при Плеханов, който в отношението си към Толстой е „абстрактен и неисторически“ и откъсва творчеството му от неговия „социален генезис“. Плеханов отделя художника от мислителя. „Плеханов — пише Бакалов — „приема“ Толстой само „оттука—дотука“, защото го смята за „гениален художник и крайно слаб мислител“. За него Толстой от началото до края си остава „аристократ“, който няма нищо общо с народа. Затова не Плеханов, а Ленин образцово прилага марксизма при разглеждане творчеството на автора на „Война и мир“. Статията е продиктувана от едно вътрешно убеждение на Бакалов. „Меншевишкият метод — заключава нашият критик — абстрактно-логически, не историчен, не диалектически, не класов — даже в ръцете на такъв талант, какъвто бе Плеханов, не можа да уясни и осветли противоречивостта на Толстой. Нейният ключ биле даден от диалектическия, конкретно-историческия подход на Ленин.“ До този си генерален извод Бакалов, както виждаме, достига едва след връщането си от Съветския съюз през 1932 г., където става свидетел на пълното разгромяване на вулгарния социологизъм и на утвърждаването на Лениновите естетически идеи.

За съжаление следващите статии на Г. Бакалов, посветени на творческото наследство на Л. Толстой — „Чернишевски за Толстой“³³ и „Лев Толстой“,³⁴ които се отнасят към 1935 г., са крачка назад от статията му „Плехановски и ленински подход към Толстой“. Особено във втората статия — „Лев Толстой“ — понятията и подходът са твърде противоречиви. Явно е, че първата част на статията е писана по-рано, когато все още Бакалов е стоял на плехановски позиции, а втората част — по-късно, когато възприема ленинското схващане за литературното наследство. Затова и двете части на статията са неравностойни по своето значение и я правят нехомогенна. От една страна, Бакалов, като повтаря Плеханов, твърди, че Толстой е „Граф—барон, аристократ“, „художествен образ“, а селянинът съществува в неговото творчество само като „фон на аристокрацията“ и т. н. И веднага след това, когато заговорва за идейния прелом във възгледите на Л. Толстой, Бакалов преминава към Лениновите постановки,

³² Звезда, 1932, кн. 3, с. 103—106.

³³ Г. Бакалов. Избрани произведения. Т. III, с. 106—110.

³⁴ Пак там, с. 111—122.

за да ни докаже, че великият творец е изразител на „силата и слабостта“ на селското движение и на „селската буржоазна революция“, че в неговите произведения са се отразили определени моменти от историята на Русия. „Поради тези очебийни противоречия Толстой бе мъчно обясним за критиката — пише Г. Бакалов. — Народническата критика в лицето на Николай Михайловски затуляше своето неразбиране на Толстой с остроумната фраза, че у него „ум в талант ушел“. Критиката, която смени народническата, в лицето на Георги В. Плеханов също разделяше Толстой на две неспоени помежду си части и го признаваше само „оттука—дотука“, т. е. не всецяло и напълно, а само известна част. . .“. И Г. Бакалов, който в първата част на статията си излиза от оценките и постановките на Плеханов, във втората част ги отхвърля като несъвременни и едностранични. Той признава, като перифразира Ленин, че Толстой е „схъмал да постави в своето творчество „толкова велики въпроси“ и да се „издигне до такава художествена сила“, че в края на краищата да заеме „едно от първите места“ в световната литература. Цялата идеология на късния Толстой — неговите възгледи за живота и социалното устройство, т. нар. теория за несъпротивене на злото с насилие, са по ленински обяснени като отражение на „психологията на обърнатия към миналото патриархален селянин“. Бакалов признава голямото значение на критиката на великия писател към буржоазното общество и към „властта на парите“. В крайна сметка изводът на Бакалов е, че Толстой принадлежи на бъдещето, а неговото творчество — на народа.

От цялото критическо наследство на Г. Бакалов може би статиите му за Л. Толстой най-ярко и непосредствено отразяват силата и слабостта на марксистическата ни критика, на нейната вътрешна борба за изясняване на основни понятия и за преодоляване на плехановския начин на мислене и преминаване към ленинските естетически принципи. Затова и статиите на Бакалов за Толстой са от значение не само за правилно, марксистическо изясняване на идейните и художествените проблеми на творчеството на Л. Толстой, но и за изясняване на развитието на марксистическата литературна мисъл у нас, на нейното отношение изобщо към културното наследство.

Важно място в поредицата изказвания на марксистическата ни критика заемат и статиите на Т. Павлов за Л. Толстой. Такива са „Толстой и толстоизмът“, „Л. Н. Толстой за изкуството и изкуството на Л. Н. Толстой“ и др. Статията „Толстой и толстоизмът“³⁵ е написана по случай 30-годишнината от смъртта на великия писател. В нея нашият известен учен-марксист се спира на книгата на Ст. Цвайг за Толстой и на предговора на проф. Д. Капаров към нея, за да констатира, че „все още у нас няма достатъчно изяснено отношение към онова, което е отрицателно и реакционно в целокупното дело на големия руски художник и мислител“. Т. Павлов правилно разобличава несъпротивленческата теория на Л. Толстой като „вредна“ за дадения исторически момент, когато народните маси трябва да водят революционна борба за премахване на капиталистическия строй. Според него не „нравствено-религиозното усъвършенствувание на личността“, а политическата борба ще реши „големите исторически събития“. Той не отрича заслугите на твореца Толстой пред човечеството, но акцентува на слабите страни в неговото учение с оглед на социалните и политическите задачи, които партията и нашият народ са имали да решават.

По-обстойна и по-проблемна е втората статия на Т. Павлов — „Л. Н. Толстой за изкуството и изкуството на Л. Н. Толстой“.³⁶ В нея той утвърждава ленинското отношение към Толстой като велик художник и изразител на демократичните и в същото време назадничащи идеи на руското патриархално селя-

³⁵ Т. Павлов. Толстой и толстоизмът. — Заря от 27 ноем. 1940.

³⁶ Т. Павлов. Избрани произведения. Т. IV. С., 1961, с. 264—272.

чество. „Толстой по произход — пише Т. Павлов — беше дворянин-помещик, но би било погрешно да се вземе като идеолог на „каящото се дворянство“. Той си остава до края на своя живот изразител на руското селячество. Това определя и неговата („както гениално доказа Ленин, против Плеханов“) критика и отношение към класовото общество. Толстой е „критик-изобличител“ и „художник-реалист“, който отразява според Т. Павлов важни страни не само на „руската“, но и на „световната“ революция. Неговата любов към руския народ и руската земя са безкрайни. Разбира се, че читателят може да не се съгласи с някои твърде категорични оценки за Наполеон като „контрареволуционер“, за Нехлюдов и Левин като „народни потисници и експлоататори“. Може да не бъде приета и постановката, че „положителният герой у Толстой е само човекът от народа“ — това, разбира се, е вярно, но ако приемем, че в понятието „народ“ ще включим и най-добрите представители на руското дворянство като Наташа и Петя Ростови, Андрей Болконски и Пиер Безухов и т. н.

Тодор Павлов признава прогресивните виждания на Толстой за войната и мира и неговите големи заслуги за епичното отразяване на Отечественната война от 1812 г. Той нарежда Толстой между „най-светлите умове“ на човечеството. Чрез един сравнително по-диференциран подход към творчеството на великия руски писател Т. Павлов в един по-късен период от развитието на нашето марксистическо литературознание определя значението на Толстой като художник и мислител.

Голямо значение за правилното ленинско изясняване на художественото наследство на Л. Толстой у нас има и Людмил Стоянов. Той ни е оставил редица статии за автора на „Война и мир“, в които разглежда различни страни от богатото му литературно наследство. Такива са „Смъртта на Толстой“, писана и печатана през 1910 г.; „Какво е ад?“ и „Толстой и толстоизмът“ — и двете печатани през 1928 г.; „Лев Толстой. Човек, писател, мислител“, печатана през 1940 г., и др. Още в първата статия „Смъртта на Толстой“³⁷ проличава голямото уважение, което Л. Стоянов изпитва към колосалното дело на Толстой. За него то „стои вън от границите на нашите понятия за изкуство и красота“.

Втората статия на Л. Стоянов е озаглавена „Какво е ад?“³⁸ и представлява отзив за френското издание на книгата на Т. Полнер „Лев Толстой и неговата жена. Историята на една любов“. Тя показва интереса на нашия писател към всичко, което се печата за автора на „Възкресение“, включително и за личния му живот. Затова пак другата статия — „Толстой и толстоизмът“, е проектирана в съвсем друга насока и представлява сериозен опит да се изяснят идеите и нравствените търсения на великия писател. Л. Стоянов говори за двата периода в творчеството на Толстой, където в първия „Толстой-художникът... удържа решително връх над Толстой-проповедника и моралиста“, докато във втория се налага „проповедникът“. Но в произведение като „Възкресение“ „моралът“ не е „книжен“, а е „жизнен“ и затова „не звучи фалшиво“. Но това, което е интересно, то е, че Л. Стоянов счита „толстоизма“ за „органически противен на самия Толстой“. И това е една безспорна истина, която не всякога нашата прогресивна интелигенция е разбирала.

Най-значителната и най-сериозната статия на Л. Стоянов за автора на „Ана Каренина“, писана през 30-те години и след войната допълнена, е „Лев Толстой. Човекът, писателят, мислителят“.³⁹ В нея Л. Стоянов прокара мисълта, че „като сии на една велика нация той (Толстой—А. А.) изразява нейните вътрешни противоречия и сочи пътя за едно развитие не само на своя народ, но и за цялото чове-

³⁷ Вж. Пряпорец, бр. 298, 1910.

³⁸ Вж. Литературен глас, бр. 3, 1928.

³⁹ Вж. Литературен живот от 20 ноем. 1940 и Л. Стоянов. За литературата, изкуството и културата. С., 1959, с. 441.

чество“. След като се спира на някои моменти от биографията на писателя, на неговите естетически и педагогически възгледи, нашият писател прави, макар и кратък, но много верен проблемен анализ на „Война и мир“, „Ана Каренина“ и особено на „Възкресение“ — роман, който той е и превеждал. Разбира се, че Л. Стоянов не забравя и Лениновите постановки за Толстой — връзка му с руското патриархално селячество, отразяването на революционните проблеми на руската действителност, неговия реализъм, хуманизъм и недостигаемост като художник, това, че той е „крачка напред в художественото развитие на цялото човечество“. Затова и неговото творчество служи на народа, на пролетариата, който чрез него „узнава по-добре своите врагове“.

През 1960 г. по случай 60-годишнината от смъртта на Л. Н. Толстой Л. Стоянов пише и последната си статия за великия писател, озаглавена „Живот—епопея“.⁴⁰ В нея той се връща към първата си статия за Л. Толстой, написана преди 50-те години (през 1910 г.), във връзка със смъртта на гениалния творец, за да потвърди отново своята непроменена и с нищо непомрачена почит и преклонение към него.

Статиите на Л. Стоянов за Л. Толстой се налагат с правилната си оценка, с подчертаното чувство на уважение към руския писател, за когото не може как да е да се говори, а още повече с лека ръка да се отрича, както в повечето случаи прави това Г. Бакалов. Л. Стоянов борави не толкова с теоретични категории, колкото с живо творческо чувство за изява и ценност. Това живо творческо чувство, както видяхме, е подсказало на „модерниста“ Гео Милев погрешността на Плехановите и Бакаловите оценки за Толстой и голямата, великата истинностна тези на Ленин. То е подтикнало още през 1910 г. иначе „аполитичния“ К. Константинов да напише статията си „За Толстой“.⁴¹ По-късно след народната победа излиза и статията му „Лев Толстой“.⁴² Написани в един есенстичен стил, те показват колко правилно и дълбоко е чувствувал нашият писател художествената сила на автора на „Ана Каренина“. Той се възхищава от „жизнените сили“, от „изумителната виталност“ на Толстоевия гений, на неговата „пълна, вътрешна и външна свобода“. К. Константинов не си задава въпроса, докъде стига художникът и докъде мислителят у Толстой — за него той е едно. Нашият писател добре разбира вътрешната борба, на която е подложен авторът на „Възкресение“. „В тая вътрешна борба — пише той — победител излизаше винаги художникът въпреки добрите намерения на моралиста.“

Изобщо нашите писатели, като се почне от Вазов и се стигне до Д. Талев,⁴³ са чувствували величието на Толстой като творец и не са го противопоставяли на мислителя, на философа — за тях той е бил едно неделимо цяло.

Наистина трудно е да се обхване огромният материал, който е разпръснат в нашия литературен печат за личността и творчеството на Л. Толстой. Но аз бих искал да се спра и на отношението на едни от нашите най-добри и най-големи съвременни учени в областта на българското литературознание, които със своите статии и изказвания както преди 9.IX.1944 г., така и след това са съдействували за изграждането на българското толстоведение, за неговите правилни насоки. Тези учени са Г. Цанев и П. Диневков.

Статиите на нашия известен учен Г. Цанев за Л. Толстой са писани предимно по повод на кръгли годишнини и чествувания и не са изградени върху изследователска основа — в същност такива са и статиите на повечето наши писатели и критици, като изключим П. Ю. Тодоров и Г. Константинов. Независимо от това те представляват една компетентна и авторитетна оценка на творчеството

⁴⁰ Литературна мисъл, 1960, кн. 5, с. 3—6.

⁴¹ Вж. Българска сбирка, 1910, кн. 10, с. 725—727.

⁴² К. Константинов. Пътуване към върховете. Варна, 1976, с. 161—164.

⁴³ Вж. Литературна мисъл, 1960, кн. 5, с. 10.

на автора на „Война и мир“. Първата статия на Г. Цанев за Л. Толстой е написана през 1929 г. по случай 100-годишнината от рождението на писателя и е озаглавена „Лев Толстой“.⁴⁴ Независимо от своите литературно-дидактични цели и предназначение (печатана е в ученическо списание) статията е написана с дълбоко познание както на идейните, така и на естетическите принципи на Толстой.

Истинско постижение за времето, в което е написана, е втората статия на Цанев — „Лев Толстой. Бележки по случай 30 години от смъртта му“.⁴⁵ На пръв поглед тя е кратка и непретенциозна, затова и Цанев я определя като „Бележки“. В същност обаче в нея има много интересни и до днес непоколебими постановки, които говорят за трайното и дълбоко навлизане на Цанев в идейно-образния свят на Толстой. С присъщата си ерудираност и усет на голям литературовед Г. Цанев разкрива най-съществените проблеми в творчеството на Толстой и най-важните страни на неговото художествено майсторство. В негово лице той вижда твореца, който най-пълно олицетворява „нравствените и социални търсения“ на руската литература. В художественото наследство на Толстой са намерили място най-важните проблеми, свързани с „човека и обществото“, с „човека и света“, със „смисъла на живота“ и т. н. Личи, че на времето, когато Цанев е писал своята статия, е бил запознат с постановките на Ленин за Толстой. Той безпогрешно ги прилага при изясняване на противоречията във възгледите и творчеството на великия писател. Нашият учен с право счита, че с гения на Толстой славянството се отчита пред света. По такъв начин със своите неголеми, но извънредно ценни статии Г. Цанев дава своя принос в небогатото българско толоведение.

Не по-малък интерес към творчеството на Л. Толстой е проявявал и П. Динев. Още през 1930 г. той печата в седмичника „Литературен глас“ статии „Толстой и Наполеон“, „Л. Толстой и Херодот“, „Чехов и Толстой“, „Толстой и есперанто“.⁴⁶ В тях младият Динев е проявил не само ерудираност, но и подчертана осведоменост. И все пак не тези статии определят неговото дълбоко познаване на гениалното творчество на руския писател — те само бележат неговия младежки интерес. Истински дълбоко и широко познаване на Толстой, неговата компетентна оценка проличава в статията му „Лев Толстой“, писана по случай 125-годишнината от рождението на автора на „Война и мир“.⁴⁷ В нея Динев особено подробно се спира на романа-епоса „Война и мир“, а така също и на останалите романи на Толстой — „Ана Каренина“ и „Възкресение“. В тях нашият изтъкнат учен търси и разкрива не само социалната значимост, що се отнася до образи и проблематика, но и тяхната висока художествена стойност. Това, което е особено ценно в статията на П. Динев, то е, че той не отрича късния Толстой като голям художник, както някои правят, а, напротив — вижда в него „силата на реализма му“ и „необикновеното“ му майсторство на творец. В своята статия П. Динев не е имал възможност, пък и не си е поставял такава цел, да проследява връзките на българските писатели с Толстой. Той обаче счита това за важна задача на нашата наука: „Прекрасна тема за изследване — пише той — представя въпросът за въздействието на Толстой върху българската литература.“ Цялата статия е проникната от голямата любов на нашия учен към творчеството на Толстой и е написана с присъщата му ерудираност и вещина.

В същност тази линия на нашите най-добри представители на литературната ни наука, която най-ярко се изявява в лицето на Г. Цанев и П. Динев, да се издига Толстой художникът и творецът, ще я открием и в „етюдите“ на Т. Жечев, и в статията на Ив. Цветков за „Война и мир“.

⁴⁴ Родна нива, г. I, 1929, кн. 1.

⁴⁵ Изкуство и критика, 1940, кн. 9, с. 440.

⁴⁶ Вж. Литературен глас, г. III, 1930, бр. 92.

⁴⁷ П. Динев. Лев Толстой. — В: Писатели и творби. С., 1968, с. 161—186.

Тончо Жечев има два „етюда“ за Л. Толстой, написани с присъщата за него проникновеност и широта на погледа, с есеистична виртуозност и увлекателност.⁴⁸ Още в уводните страници на тези два етюда нашият учен пише, че у него портретът на Л. Толстой поражда едно впечатление, а художествените му произведения — друго. При първия случай Толстой като че ли никога не е бил млад, а при втория — никога стар. От художественото му творчество надничат „едно любопитно дете“, което се „наслаждава“ от „многообразието на живота“. „Трудно — разсъждава Т. Жечев — се съчетават тези два образа на Толстой — мъдрец и дете.“ Това го прави особено сложен за разглеждане, защото то често пъти поражда неговите „неочаквани парадокси“. В този си „етюд“ Т. Жечев вярно забелязва, че Толстой превръща „простия и невежия народ“ в „свой култ“ и по такъв начин си изгражда един до голяма степен въображаем образ. Нашият учен се спира и на схващането на Л. Толстой за факторите на човешкото щастие — затова, че щастieto зависи от самия човек, а не от външни обстоятелства. Историчен в подбора на материала и героите си като всеки епик, в осмислянето на материала и свързването му с общественото развитие Толстой е антиисторичен. Той отрича и революционерите, счита ги за заблудени хора, за роби на идеята, защото не можели да разберат, че са безсилни при решаване на „вечните“ проблеми за любовта, смъртта и т. н.

Вторият „етюд“ на Т. Жечев е за „Лев Толстой и романтизмът“. Известно е, че от всички големи руски писатели само Толстой не е платил дан на романтизма. Тончо Жечев излиза от романа „Ана Каренина“, за да направи някак интересни наблюдения и изводи, като тези, че той е писан от „ужасен човек“ и че в него се поставя въпросът „за човешкия максимализъм“. За да утвърди своята мисъл, че „между реализма и романтизма има повече общи неща, отколкото е прието да се мисли“, Т. Жечев се спира на финала на романа, където Толстой дава „смъртна развръзка на любовта на Каренина“. Разбира се, че не с всичко читателят може да се съгласи с Т. Жечев, но по-важното е вярното чувство, проникновеният поглед, с който са написани и двата „етюда“. Може би Т. Жечев е единственият наш учен, който, като прескача голата фактология, дълбоко надниква в света на Толстой. Със своите „етюди“ той постави една нова насока в нашето толстоведение.

В тази насока трябва да се разглежда и ценната статия на Иван Цветков за „Война и мир“. Това, което е интересно, то е, че Ив. Цветков в тази си статия — „Великият епос на Лев Толстой“⁴⁹ — пристъпва не като историк на литературата, а като критик с определено отношение и пристрастие към едно произведение с неговите проблеми и образи. Статията е написана с разбиране и с вникване в Толстоевата философия на живота. Ив. Цветков счита, че във „Война и мир“ преобладават „щастливите мигове“, защото „самата основна ситуация“ в романа — войната от 1812 г., е „един от най-щастливите, поетичните мигове на руската история“.

Към тази линия на изследвания трябва да прибавим и извънредно интересната статия на Ефрем Каранфилов — „Страхливецът шабскапитан Михайлов“ (за отношението между суетата и храбростта).⁵⁰ С присъщата си лекота да разкрива характера, неговата психология и морал Ефр. Каранфилов е пристъпил и към героите на „втория“ севастополски разказ — „Севастопол през май“. Той изяснява защо Толстой е противопоставил скромната и безлична храброст, естественото поведение пред лицето на смъртта на инак страхливия и с нищо незабележим шабскапитан Михайлов с парадната, суетна и кариеристична храброст на Калугин, Пест и Праскухин.

⁴⁸ Т. Жечев. Два етюда за Толстой. — В: Идеи на прозата. С., 1967.

⁴⁹ Ив. Цветков. Страници за прозата. С., 1974, с. 107—132.

⁵⁰ Ефр. Каранфилов. Герои и характери. С., 1970.

Това, което може и трябва да се отбележи при определяне постиженията на българското толстоведение, то е, че когато към него са се насочвали изследователи, критици и изобщо хора с творчески усет, с едно по-свежо виждане и усещане на творческия талант, каквито са Т. Жечев, Ив. Цветков и Ефр. Каранфилов, а преди тях Г. Цанев и П. Динеков — те са го издигали на висота или най-малкото не са го принижавали. Защото трябва да кажем, че нашият периодичен печат в миналото, пък и сега гъмжи от „специалисти“ толстовеци, които по повод и без повод пишат своите статии, колкото да запълнят страниците на вестниците и списанията. Разбира се, че и те са имали и имат своето популяризаторско значение, но с това се изчерпва и тяхната роля.

Нашата академична наука след 9.IX.1944 г. също има своите постижения в лицето на В. Велчев, Евд. Метева, М. Бочева и др., които малко или повече са засягали в своите изследвания творчеството на Л. Толстой. Безспорен интерес представлява статията на В. Велчев „Българските писатели и Лев Толстой“⁵¹ а също така и „Толстой в България“.⁵² В същност това е една и съща статия, в която са направени несъществени промени. Като използва постиженията в това отношение на П. Ю. Тодоров и на Г. Константинов, нашият учен привлича нов материал и изяснява по-задълбочено интереса на българските писатели към творчеството на Л. Толстой.

В кръга на академичните изследвания са и публикациите на Евдокия Метева за Л. Толстой — „Към въпроса за изграждането на художествения образ у Л. Н. Толстой“⁵³ и „Историческа и художествена правда в романа на Толстой „Война и мир““.⁵⁴ В същност първата статия представлява една студия и е едно от сериозните изследвания на българското „академично“ толстоведение. След като разглежда натрупаната литература по въпроса за изграждането на художествения образ в епопеята на Л. Толстой „Война и мир“ и по-конкретно за прототипа на Наташа Ростова, Метева прави някои интересни наблюдения и изводи. За нея прототипът е само един начален модел, който в процеса на работата се преосмисля, идейно се обогатява и се подчинява на авторската концепция, на „идейно-образната структура“ на произведението.

Във втората си статия — „Историческа и художествена правда в романа на Толстой „Война и мир“, Метева излиза от изказването на великия писател за по-голямото богатство на „художествената“ от „историческата“ истина, за да ни покаже, че той остава верен на едната и на другата, но подчинява историческата на художествената истина.

Постигания в проучването на Л. Толстой — и по-специално на късния Толстой — има и Милка Бочева. Тя насочва своето внимание предимно върху художествения стил на автора на „Хаджи Мурад“. Това в еднаква степен важи и за статията ѝ „Новото у късния Толстой“⁵⁵ и в студията „Повестта „Хаджи Мурад“ и идейно-естетическите възгледи на Лев Толстой“.⁵⁶ В първата си статия М. Бочева се стреми да разкрие някои черти от реализма и художествения почерк на късния Толстой — предпочитанието му към по-кондензиран и лаконичен стил, както е например в епичната му повест „Хаджи Мурад“. Във втората студия това е направено върху по-богат материал и в един по-широк план.

Това, което прави впечатление по отношение на нашето „академично“ толстоведение, то е, че се оформя едва след 9.IX.1944 г., но първите си по-значителни

⁵¹ В. Велчев. Българо-руски литературни взаимоотношения през XIX—XX в. С., 1974, с. 278—292.

⁵² Сб. Толстой и зарубежный мир. Литературное наследство. Т. 75, кн. II. М., 1965, с. 332—342.

⁵³ Год. Соф. унив., Фил. ф-т, т. 59, 1965, кн. I, с. 1—87.

⁵⁴ Език и литература, 1972, кн. 4, с. 1—10.

⁵⁵ Септември, 1970, кн. 9, с. 171—183.

⁵⁶ Год. СУ (Ф-т по СФ), т. XVII, ч. 2, 1974, с. 173—253.

завоевания прави през 60-те и 70-те години. Все още то е в своя начален стадий, но с перспектива за развитие. Малко са все още хората, които се занимават с творчеството на великия писател и още по-малко са тези, които се занимават с неговите традиции в нашата литература. В повечето случаи това се прави откъснато и между другото, когато се проучва творчеството на определен български автор или отделно негово произведение, какъвто беше случаят с романа на Ем. Станев „Иван Кондарев“. Особено конструктивни бяха разсъжденията на Ст. Каролев в статията му „Изображение — изследване“,⁵⁷ където постави въпроса „Достоевски или Толстой?“. Тази статия на нашия известен учен има изключително важно методологическо значение за развитие на българското толстоведение не толкова с теоретическите си постановки, колкото с практическото решение на някои въпроси за влиянието и типологията в художественото мислене и претворяване на живота.⁵⁸

От прегледа, който извършихме на постиженията на българското толстоведение, могат да се направят някои обобщения и изводи, а също така да се очертаят и новите задачи. Явно е, че то се е развивало спонтанно и неорганизирано и може би точно затова представлява един искрен изблик на уважението и преклонението пред гениалната личност и творчество на „великия писател на руската земя“. Критичното наследство, с което днес разполагаме за идейните и творческите постижения и слабости на Толстой, разпръснато из разни списания на миналото, може да се сведе до: статии и изказвания на български писатели; статии и отзиви на марксистеската ни критика; статии на някои от днешните най-видни учени; „етюди“, есеистични сравнения и анализи на известни наши литературоведи и накрая — изследвания на „академичната“ ни наука.

Безспорно най-свежи и оригинални мисли и впечатления за творчеството на Л. Толстой изказват нашите писатели Ив. Вазов, П. Славейков, П. Ю. Тодоров и др. Съвсем естествено у Толстой те виждат художника, но не го откъсват изкуствено от мислителя. За тях късният Толстой остава по-далечен и неприемлив, макар в това отношение да има изключения, каквито са П. Ю. Тодоров и Ал. Константинов. Марксистеското ни толстоведение, което близо половин век е трябвало да води борба срещу толстоизма като антиреволюционна теория, дълго време е изпускато от своя поглед значимото в творчеството на големия художник. Това особено важи за най-активния му представител — Г. Бакалов, който плати най-голяма дан на Плехановото отрицателно отношение към автора на „Война и мир“. Но то още през 30-те години се преориентира към Ленинските постановки и в лицето на Т. Павлов удържа истинска победа. В същото време някои от съвременните ни големи учени, като Г. Цанев и П. Динев, в своите статии за Толстой изказват много и интересни мисли за него. Особено оригинални постановки срещаме в работите на Т. Жечев, Ив. Цветков и Ефр. Каранфилов, при които изследванията на учения се сливат с активното отношение на критика към разглежданите проблеми. В по-друга насока са постиженията на „академичната“ ни наука в лицето на В. Велчев, Евд. Метева, М. Бочева и др., която върху богат материал прави опит да изясни някои страни от творческия процес и наследство на великия писател, а също така и на отношението на художествената ни интелигенция към него. Към сериозни размисли ни насочват и някои постановки в изследванията на Ст. Каролев, П. Зарев, Б. Ничев и др. за вероятното влияние или типологическо сходство в подхода и творчеството на нашите романисти с това на Толстой.

⁵⁷ Ст. Каролев. Идеи — изображения — стил. С., 1971, с. 428—442.

⁵⁸ В този аспект са изследванията на А. Анчев. Димитър Талев и руската литература (Сб. Литературен процес и художествено творчество. С., 1974, с. 265—287), Емилиян Станев и руският роман (Литературна мисъл, 1975, кн. 5), Георги Караславов и руските романисти (Пламък, 1976, кн. 1) и др.

И все пак трябва да признаем, че постиженията ни в областта на толстоведението са могли да бъдат и по-големи, особено що се отнася до чисто руските теми в него. Ние и досега нямаме едно по-солидно и оригинално наше българско проучване на творческия път на Л. Толстой. Или, с други думи, нямаме учени, които по-цялостно и всеотдайно да са се посветили на изучаването на неговото художествено наследство. Всичко, което в това отношение е направено, е между другото, кампанийно, по случай на някаква годишнина или издаване на произведенията му, и то откъслечно — обзорна статия, предговор и т. н. А Толстой заслужава по-трайно и задълбочено проучване. Това трябва да бъде една от задачите на нашето толстоведение.

Макар да имаме известни постижения в изучаване на творческото влияние на Л. Толстой върху отделни български писатели, то все още се движи в сферата на конкретните проучвания. И тук липсва едно по-цялостно проучване на това влияние или пък на присъствието на Толстоевия „тип“ художествено мислене и претворяване на действителността. А то съществува и се проявява особено в областта на романа.

Ако тези задачи изискват все пак един по-дълъг срок на изпълнение, то има други, които могат да бъдат реализирани в сравнително по-кратък срок — във връзка със 150-годишнината на великия писател, която ще се чествува в целия свят през 1978 г. Такива са: издаване на една пълна библиография на Толстоевите произведения в България и на писаното за него; издаването на един сборник с най-хубавото, което е публикувано за Толстой у нас. Материалите от симпозиумите, които навярно ще се организират в чест на Толстой, също ще трябва да се издадат. Те ще отразят не само постиженията на съвременното ни толстоведение, но и ще набележат непосредствените му задачи.

Нека се надяваме, че българското толстоведение достойно ще посрещне 150-годишнината от рождението на великия писател, като се издигне на нов, по-висок етап в реализирането на своите задачи.

БЪЛГАРСКОТО ТОЛСТОВЕДЕНИЕ — ПОСТИЖЕНИЯ И ЗАДАЧИ

Ангел Анчев

В наше време трудно може да се каже къде Лев Толстой е по-популярен като писател — в родината си или извън нея. Неговото творчество отдавна принадлежи на човечеството. Художественото „моделлиране“ на света, което той прилага в своите романи, ляга в основата на съвременната романистика. Много от неговите идеи днес звучат като анахронизъм, но поетическите му принципи на художествено претворяване на живота си остават като едно велико откритие в областта на литературата. И това откритие вече цяло едно столетие активно съдейства за формиране на поетическото съзнание на десетки творци. Разбира се, че „въздействието“ на Толстой е въпрос не само на преклонение пред неговия гениален талант, но и на душевна и национална психическа нагласа.

Така например „типът“ художествено мислене на Л. Толстой се оказва много по-близък на българските писатели от Иван Вазов до Димитър Талев, отколкото този на Ф. Достоевски. Може би известно отклонение от него правят само Димитър Димов в първите си романи „Поручик Бенц“ и „Осъдени души“ и Емилиян Станев в романа „Иван Кондарев“, при които се наблюдава едно по-сложно творческо използване романните традиции на двамата велики руски писатели. Лев Толстой със своето здраво отношение към човека и живота, със своето предпочитание към хармоничното и красивото в природата и обществото, със своето по-„езическо“ мислене повече е допаднал на нашите творци. Болното, патологичното и страдалческото у Достоевски ги е отблъсквало, макар и да са виждали в него велик хуманист и романист. Затова и преводите от Достоевски и писаното за него в нашия печат е значително по-малко, отколкото за Лев Толстой. Библиографските изследвания показват, че авторът на „Война и мир“ е най-популярният руски писател у нас.¹ Разбира се, че това не го прави по-„модерен“ и актуален като романист от Достоевски, но това подчертава огромното му значение за формирането на естетическия вкус на българския читател и писател в миналото и днес. Без да създава някаква литературна „школа“ в руската и световната литература, разбира се, и в нашата, Толстой често пъти невидимо и неуловимо, но затова пък изключително широко и многоаспектно — в истинския смисъл на думата творчески е влиял върху литературния процес. Това го е подчертал още на времето и Пенчо Славейков: „Никой не е простирал, в наше време, сянката си тъй далече, както Толстой. Какво мисли той, какво ще каже той — за това се интересуваха ония, които живеят там, дето слънцето изгрява, та чак до ония, дето залязва слънцето.“² С тези думи П. Славейков е изразил оная зависимост,

¹ Вж. В. Кехлибарева. Толстой у нас. — Литературен фронт, бр. 36, 5 септ. 1953.

² П. Славейков. Съчинения в два тома. Т. II. С., 1966, с. 447.

в която попада литературната естетика като мисъл и художествена практика, от Толстой. Неговото присъствие поне в нашия литературен живот е много по-трайно и по-широко, отколкото на който и да било руски писател. То не е въпрос само за личен вкус и предпочитание, но и пример за българския писател на обществен дълг, на национална отговорност пред народа и историята, на епично претворяване на нашето минало.

Както е известно, творчеството на Л. Толстой прониква у нас през 80-те и 90-те години на миналия век. Първите преведени творби на великия писател са: „Изповед“ — през 1889 г., „Крайцера соната“ — през 1890 г., „Война и мир“ — през 1892 г., „Силата на мрака“ — през 1893 г., „Ана Каренина“ — през 1899 г., „Възкресение“ и „Що е изкуство?“ — през 1900 г., „Живият труп“ — през 1911 г., „Хаджи Мурад“ — през 1912 г. През 1928—1929 г. излиза 15-томното Игнатово издание, а през 1956—1957 г. — 14-томното издание на „Събраните съчинения“ на Лев Толстой, направено от изд. „Народна култура“, София. Наред с тях се издават отделни сборници от разкази и повести, а също така и романите на Толстой.

Това, което изненадва, то е, че Лев Толстой става известен на българския читател най-напред не с най-хубавото от своето творчество. Първият преведен роман „Война и мир“ излиза три години по-късно от религиозно-философския трактат „Изповед“, а романът „Ана Каренина“ — цели десет години. Затова пък те стават най-популярните, издавани и любими творби на великия писател у нас. Така например романът „Война и мир“ е превеждан, издаван и преиздаван 8 пъти, „Ана Каренина“ — 6 пъти, а „Възкресение“ — 5 пъти.

Както се вижда, най-много издания от романите на Л. Толстой има „Война и мир“, след това „Ана Каренина“ и накрая „Възкресение“. Това показва, че нашият читател е проявявал най-голям интерес към романа-епоса, т. е. към героичното и епично отразяване на живота. И нещо друго — интересът към романите на Л. Толстой особено много нараства след социалистическата революция у нас — и този интерес е най-значителен пак по отношение на романа-епоса „Война и мир“. И още нещо — преводите са правени не от случайни хора, а от писатели или пък от хора с подчертан творчески талант и литературен усет, като М. Маджаров, Г. Жечев, Л. Стоянов, К. Константинов и др. Днес много от тези преводи са остарели, но за времето си са били на висота и напълно са задоволявали и най-изискания вкус на нашия читател. Разбира се, че развитието на книжовния ни език е налагало необходимостта от нови, по-съвременни преводи на Толстоевите художествени произведения. И те са били осъществявани с още по-голяма вещина и умение, като се е използвал и опитът на предходниците. Така, че Толстой, поне за нашата преводаческа „школа“ — доколкото съществува такава, — е допринесъл твърде много. Но това е друг въпрос!

Не може да не се запитаме имал ли е приливи и отливи интересът към творчеството на Л. Толстой и от какво е зависел? Най-напред трябва да кажем, че интересът към личността и творчеството на Лев Толстой особено се е повишавал по време на кръглите годишнини, когато се е чувствало неговото рождение — 1898, 1908, 1928, 1953 г., или се е отбелязвала годишнината от смъртта му — 1910, 1940 и 1960 г. Нашите обществено-литературни списания от тия години, като „Българска сбирка“, „Демократически преглед“, „Съвременна мисъл“, „Българска мисъл“ и др., а след 9.IX.1944 г. — „Литературна мисъл“, „Език и литература“ и др., поместват редица материали за личността и творчеството на великия писател.

Освен това интересът и издаването на художествените произведения на Л. Толстой значително се качва по време и след национален подем, когато се налага преоценка на историческото и героическото ни минало. Особено популярен става Л. Толстой в началото на настоящия век, по време на войните и след това. Може

би през 30-те години вниманието към него да намалява вследствие на изключителния интерес на прогресивната ни общественост към съветската литература. Затова пък след Втората световна война Толстой отново заема своето място на най-популярен и превеждан руски писател у нас. Общото впечатление е, че в сравнение с другите руски творци, примерно с Достоевски, вниманието към творчеството на Толстой е било по-постоянно, а интересът неугасващ. Не така стои въпросът с учението му, което е вече забравено. Разбира се, че политическите конюнктурни са влияли върху издателската политика в буржоазна България, но те са били безсилни да прекъснат както интереса, така и въздействието на Толстой върху естетическия вкус на нашия читател.

Това, което говори за огромния интерес към Толстой в нашата страна, не са само многобройните издания на неговите произведения, но и безчисленото количество от статии, посветени на неговата личност и творческо дело. Почти няма обществено-литературно списание или вестник у нас, който да не е помествал критични и публицистични материали за Толстой. Особено внимание му отделят „Денница“, „Българска сбирка“, „Глобус“, „Българска реч“, „Българска мисъл“, „ЛИК“, „Литературен живот“, „Литературен глас“ и др. Техните материали са толкова пестри и разнородни, а често пъти и толкова противоречиви, че действително извикват у читателя противоречиви чувства. Едно е обаче, което ги обединява — преклонението пред творческия гений на автора на „Война и мир“. Независимо от това, дали те са писани от чужди или наши автори, тези статии с еднаква любов и уважение разкриват постиженията на великия творец. Такива са статиите на Матю Арнолд „Граф Лев Толстой“³, на Осип Лурие „Толстой романист“⁴, на П. Ю. Тодоров „Толстой в България“⁵, на д-р Кр. Кръстев „Непротивление злу“ в българската литература⁶ и мн. др. Някои от тези статии носят изследователски, други — компилативен характер, но те говорят за стремежа на нашата литературна общественост и още повече на нейния печат да върви в крак с времето и с постиженията на световното толстоведение.

Разбира се, че статиите за Толстой отразяват или по-скоро са съобразени с идейните и естетическите принципи на нашия периодичен печат и на неговите редколегии. Така например в сп. „Нов път“ печатат прогресивни писатели, за които идейните концепции на Л. Толстой са неприемливи, а в сп. „Българска мисъл“ сътрудничат творци и критици с различни и разностранни идейни и естетически виждания — затова и макар да възприемат предимно художника-Толстой, не са така критични към неговите идейни концепции.

По-сOLIDна осведоменост и по-задълбочени познания за личността и творчеството на Л. Толстой нашата интелигенция получава от няколкото десетки монографии, които излизат у нас преди и след Втората световна война за него. Особено ценни и методологически верни оценки за художественото наследство на Лев Толстой дават преведените след 9.IX.1944 г. у нас книги на Р. Ролан „Животът на Толстой“, 1946, на В. Я. Кирпотин „Ленин за Толстой“, 1948, на С. П. Бочиков „Л. Н. Толстой. Очерк за творчеството му“, 1958, и др.

Не всичко писано и печатано в нашата страна за великия руски писател представлява еднакъв интерес — едно е по-ценно, а друго — по-случайно и маловажно. Макар и трудно — поради огромното количество, — все пак публикациите на нашите автори биха могли да се класифицират и по такъв начин да се определят насоките на българското толстоведение от началото на века до днес. Но преди това нека подчертаем, че много неща световната литературна наука е вече разкрила, що се касае до традициите на Л. Толстой като цяло, като поетическа си-

³ Библиотека „Свети Климент“, 1889, кн. VII, с. 33—53.

⁴ Българска сбирка, 1911, кн. 5, с. 339—341.

⁵ Мисъл, г. XVII, 1907, кн. 9—10, с. 711—722.

⁶ Демократически преглед, г. VII, кн. 3, 1909, с. 308—312.

стема. Имам пред вид изследванията както на руските и съветските учени — Н. Страхов, Д. Мережковски, Б. Ейхенбаум, В. Шкловски, Т. Мотильова, Б. Бурсов, М. Храпченко и особено гениалните статии на Ленин за Толстой, а също така и на западните учени и писатели — Е. Вогюе, Р. Ролан, Ст. Цвайг, Т. Ман и др. Но конкретното творческо влияние върху отделните творци, в това число и върху нашите, все още си остава ненапълно разкрито.⁷ Ако имаме някакви постижения в това отношение, те принадлежат на П. Ю. Тодоров, на д-р Кр. Кръстев и на Г. Константинов.

П. Ю. Тодоровата статия „Толстой в България“ е посветена на „55-годишния писателски юбилей на Толстой“ и на 80-годишнината от рождението на великия руски писател през 1908 г. Тя е отпечатана в сп. „Мисъл“ през 1907 г.⁸ В нея П. Ю. Тодоров разглежда не само участието на Л. Толстой в обсадата на Силистра, впечатленията му от българите, изказванията му за нашия политически живот след Освобождението, но и проникването на творчеството на големия писател в България и най-важното — отделни моменти от влиянието, което то е оказало върху българската литература. Написана от един съвременник на Толстой, и то писател, активен строител на нашия литературен живот, тази статия представлява изключителен интерес за нас. „Нигде на света руското слово не е тъй авторитетно, руската книга не играе такава велика и благородна роля, както в нашия духовен живот!“ — пише П. Ю. Тодоров. Разбира се, че в това отношение едно от първите места е отредено на „словото“ на Л. Толстой. Но нашият писател намира, че все още към Толстой интересът е „външен“, що се отнася до нравствено-религиозните му проповеди, а за литературно влияние „не трябва и дума да става“. Сравнено с това на Тургенев, влиянието на Толстой е нищожно. Тук, разбира се, става дума за творческо влияние, а не за реминисценции. Инак П. Ю. Тодоров не отрича „несръчно“ използваните „външни похвати“, които Антон Страшимиров е използвал в романите си „Смутно време“ и „Среща“ и в драмата си „Вампир“. Но, заключава нашият писател, „авторът беше тъй цинично реален, тъй прекалено публицистичен и фалшив, че се губеше и най-малката илюзия за каквото и да е влияние на великия майстор“. Не по-малко критичен, дори ироничен е П. Ю. Тодоров и към опита на Ив. Вазов в романа си „Казаларската царица“ чрез образа на Чакалов да създаде тип на интеллигент-толстоист. С това, разбира се, ние не може да не се съгласим, независимо че в изказването на П. Ю. Тодоров за Страшимиров и Вазов е намерило израз и отрицателното отношение на кръга „Мисъл“.

Затова пък, като излиза от статията на П. Славейков за собствените си драми и идилии, П. Ю. Тодоров не отрича „влиянието“, което Толстой е оказал върху „мотивите на тенденциите“ на неговите художествени произведения. За да докаже своя интерес към творчеството на великия руски писател, П. Ю. Тодоров ни запознава с първата си „среща“ с Л. Толстой, с чувствата и мислите, които тя е извикала у него. Тя се извършва в един решителен момент от неговия живот, когато той изживява духовна криза и разочарование от френските натуралисти. Толстой не само го спасява от нея, но и му разкрива голямата истина, че не „документалните подробности“ и „научният анализ“, а човекът с неговите душевни преживявания трябва да стои в центъра на творческото внимание на писателя. „Наистина — възкликва П. Ю. Тодоров — няма нищо по-велико за човека от това да си уясни нравствените проблеми на своя дух!“ Тази „проста истина“, която определя по-късно смисъла на неговия живот, му я подсказва не друг, а Л. Толстой.

⁷ Постигане в това отношение е книгата на Т. Мотилева. О мировом значении Л. Н. Толстого. М., 1957.

⁸ П. Ю. Тодоров. Толстой в България. — Мисъл, г. XVII, 1907, кн. IX—X, с. 711—722.

Не е трудно да се разбере, че П. Ю. Тодоров е склонен да търси „влиянието“ на Толстой повече в идейно-нравствен план, отколкото в естетически. Само така можем да си обясним факта, че той не се занимава с епичните традиции на автора на „Война и мир“, които безспорно съдействуват за създаването на първия български роман „Под игото“. Съзнателно или не той изпуска най-значителното от поетическото влияние на Толстой върху българската литература за оная епоха.

Ако статията на П. Ю. Тодоров все пак е израз на едно по-сериозно отношение и проучване на началното присъствие на Толстоевите традиции в българската литература, без да претендира за изчерпателност и всеобхватност, то тази на д-р Кр. Кръстев „Непротивление злу“ в българската литература“ страда от значителни слабости, от погрешни постановки и дори от расистки предразсъдъци.⁹ Д-р Кр. Кръстев счита Толстой не само за непопулярен в България, но и за „чужд за българската душа“ и за нашата национална психика и духовна култура. Той намира у Ив. Вазов и Ст. Михайловски „толстоистки настроения“ — у първия като нещо случайно, а у втория — като нещо по-трайно и органично. Върху какво гради своята постановка д-р Кръстев? Според него „състраданиято към...ближния“ у Вазов е само „зов...вопъл на човека и гражданина, не мотив на поета и художника“. Освен това „призивът към милост“ у Вазов се проявява само в стихотворението „Пребитото псе“ и в един „анекдотичен очерк“ „Тъмен герой“ и никъде другаде. Затова пък Ст. Михайловски е „българският Толстой“, защото е „моралист“ и защото внася „душевна тревога и елементи на християнска мисъл и мистика“. Като пример авторът на статията посочва молитвата на Ст. Михайловски „Лема Сабахтани“, в която имало „толстоевско смирение и самоунижение“, и изповедта „Дневник на един самотник“. В последна сметка се оказва, че и при Михайловски, наречен „българският Толстой“, толстоисткото като „мотив“ също е незначително, но пристрастната душа на критика-естет е била по-разположена към него, отколкото към народния поет Ив. Вазов.

Макар немотивиран, по-интересен е стремежът на д-р Кръстев да види „мотива“ за „непротивление на злото с насилие“ в народната песен — в образа на „съпругата-страдалица“ и оттам в поемата „Бойко“ на Пенчо Славейков, в повестта „Лея Гена“ на Тодор Влайков и в повестите на Любен Каравелов. Но това твърдение, обективно погледнато (поне за народната песен и за Пенчо Славейковата поема „Бойко“), няма нищо общо с Толстоевата идея — те са осмислени в духа на нашите социални условия и национална психика.

Д-р Кръстев счита, че с „душевната мекост и благост на Толстой“ се отличават Алеко Константинов и Петко Тодоров. При Ал. Константинов „непротивлението“ е „плод на отвращение“ към нашата действителност. То според Кръстев е намерило израз в „Бай Ганю“. А колкото до П. Ю. Тодоров, то се открива в елегията му „Сенки“, където има толстоевско, непротивленческо „настроение“. Ако казаното за П. Ю. Тодоров все пак може да се допусне и приеме, то това за Алековия „Бай Ганю“ е просто приумица и не може да има нищо общо с идейните и естетическите традиции на късния Толстой. В същност и при д-р Кр. Кръстев традициите на Толстой са сведени само до неговата несъпротивленческа теория и е изпуснато ранното му творчество, забравен е романтизмът Толстой — величието на неговия романен епос, с който той става световноизвестен. Чоплят се Толстоевите късни идеи, които и на самия него са пречели като художник и творец. И всичко това д-р Кръстев го е направил, за да убеди читателите си, че „пасивността“ е „общославянска черта“ и че славяните имали „по-слаба творческа способност“. Тази расистка теория — израз на д-р Кръстевия естетизъм и

⁹ Вж. Д-р В. Миролюбов. Непротивление злу в българската литература. — Демократически преглед, г. VII, 1909, кн. 3, с. 308—312.

индивидуализъм, меко казано, е невярна и не почива на никакви научни доказателства. Може би е точно обратното — славянските народи, особено руският народ през XIX в. е създал непостижими художествени ценности, с каквито малко народи могат да се похвалят. Колко са в света тези национални литератури, които притежават епопеи като „Война и мир“! Не е случайно това, че именно Толстой е извиквал национална гордост у Ленин. И пак ще повторим, че ако е трябвало да се търсят традициите на Толстой в нашата литература, то е трябвало да се търсят в областта на епичното творчество, на мащабните художествени форми и мислене, в структурирането на романа. И тогава може да се даде отговорът — дали Толстой е „чужд“ на нашата естетическа мисъл и поетическа практика.

През 1928 г. по случай 100-годишнината от рождението на Л. Толстой Г. Константинов в сп. „Българска мисъл“, редактирано от проф. М. Арнаудов, печата статията „Лев Толстой в България“.¹⁰ Може да се предположи, че Г. Константинов до известна степен е повлиян при разработването на темата от своите предходници П. Ю. Тодоров и д-р Кр. Кръстев, защото повтаря някои техни постановки, що се отнася до „влиянето“ на Толстой върху българската литература като сравнително „по-слабо“ от това на Пушкин, Гогол и Тургенев. „Българските писатели — пише Г. Константинов, — които по стара традиция често пият от живителните сокове на руската мисъл и руското художествено слово, се отнасят към делото на Толстая само с един ним възторг. Те го четат и се удивяват на неговата божествена ширина, обаче школа от него не правят“. И все пак нашият критик допуска известно влияние върху Йордан Йовков и отчасти върху П. Ю. Тодоров и Антон Страшимиров. „Едно дълбоко проникване в художествената стихия на Толстая — пише той — у нас липсва. Изключение прави може би само Йордан Йовков, чиито първи разкази напомнят севастополските разкази на Толстая, а великолепната му легенда Шибил по своя спокоен епичен замах и със сюжета си е родствена с „Хаджи Мурад“. Това е всичкото, което е казано за влиянието на Толстой върху Йовков. Безспорно то е вярно, но крайно недостатъчно. А колкото до П. Ю. Тодоров, Г. Константинов изказва мнението, че творчеството на Толстой е „повлияло повече на човека П. Ю. Тодоров, отколкото на художника“. И това е вярно — в художественото претворяване на света Т. Толстой и П. Ю. Тодоров стоят твърде далече един от друг. Идиличното не е присъщо на Толстой. Той е по-строг критик и с подчертано по историческо мислене, отколкото П. Ю. Тодоров. Георги Константинов е склонен да приеме и изказаното в Петко Тодоровата статия „Толстой в България“ мнение, че и Антон Страшимиров е „повлиян от Толстая“ в романите си „Смутно време“, „Среща“ и драмата „Вампир“. Както се вижда, в тази си първа статия за въздействието на Толстой върху българската литература Г. Константинов е повече констативен, отколкото доказателствен. Той счита за „по-интересно“ да се говори за отношението на българските писатели към Толстой, отколкото за „несъществуващо“ влияние, или, както той се изразява, „школуване“. Според него „толстоизмът“ като идейно и обществено явление „не е останал незабелязан“ от най-значителните представители на българската литература. Така Вазов дава „типа“ толстоист в „Казаларската царица“ в образа на Чакалов. А Ст. Михайловски и П. К. Яворов се отзовават отрицателно за толстоизма. Затова пък Н. Лилиев и Вл. Димитров — Майстора изпитват известна духовна близост с късния Толстой. „Ето защо — завършва статията си Г. Константинов — може да се каже, че от всички славянски страни след Русия най-голямо влияние Толстой е упражнил в България.“ Тук става въпрос за „духовно“, а не за литературно-

¹⁰ Г. Константинов. Лев Толстой и България. — Българска мисъл, г. III, 1928, кн. 7 и 8, с. 528—552.

естетическо влияние. За оня период — началото на века, когато П. Ю. Тодоров пише своето изследване за Толстоевото влияние в България, а и по-късно — през 20-те години, когато пък пише своята статия Г. Константинов — тази постановка може да се приеме, но с известна уговорка. В нея е изпуснато влиянието на епичното творчество на великия писател върху романа „Под игото“, който до средата на нашия век си остана най-сериозното постижение в нашата литература. Трябваше да се извърши „романният взрив“ през 50-те и 60-те години, за да се заговори по-определено за епични традиции в българската литература, а след това да се потърсят и източниците на това по-мощно отразяване на миналото на нашия народ. Съвсем естествено е тези източници да се коренят в социалното ни развитие, в големите ни успехи в социалистическото и духовното строителство, в стремежа ни да осмислим националната съдба на нашия народ и да проектираме неговото бъдеще. В същото време ние не можем и не бива да разглеждаме развитието на българския роман откъснато и от развитието и постиженията на световната литература, особено на руската литература, която в миналото и днес ние сме използвали. Тук не става дума за пренасяне на идеи и теми, на образи и художествени средства, а за творческо усвояване на художествени и поетически структури, за тяхното национално модифициране.

Същата статия на Г. Константинов — „Лев Толстой и България“, печатана в сп. „Българска мисъл“ през 1928 г., е издадена в отделна книжка от библиотеката „Свободна мисъл“ през 1929 г. С някои изменения и допълнения, които са резултат на новата обстановка у нас и на постиженията на светската наука, това изследване на нашия учен е включено и в книгата му „Нашите учители“.¹¹ В последната си книга, след като излиза от Лениновите постановки за Толстой, Г. Константинов прави един преглед на идейните и художествените проблеми на творчеството на великия писател, но в най-общ план. И все пак не в това е постижението на този очерк, включен в книгата на нашия литературовед. Постижението му е в разглеждането на отношението на марксистската ни наука към Толстой като мислител и художник — на статиите на Д. Благоев, В. Коларов, Т. Павлов и др. А също така и в проследяване на отношението на някои наши писатели към творчеството на Л. Толстой — Ив. Вазов, Т. Г. Влайков, Ал. Константинов, А. Страшимиров и др. Но въпросът за влиянието върху нашата литература, макар и разширен, е разработен твърде схематично, и то пак по линията на „тематиката“ и на „похватите“. „Една от често срещаните теми в произведенията на Михалаки Георгиев, Г. П. Стаматов, Елин Пелин — пише Г. Константинов, — а след тях и на някои по-млади писатели, е фалшът, досадната шаблонна театралност и безчовечието на буржоазното правосъдие, конфликтът между човешката правда и чиновническото правораздаване. И тук, в предпочитанието на тази тема, която дава на нашите писатели възможност да разкрият полното противоречие между законите на буржоазната общественост и човещина, може много лесно да се види влиянието на Толстой, особено на неговия епохален роман „Възкресение“, на драмата „Живият труп“ и др.“ Като постановка това е интересно, но е много обобщено и липсва конкретният сравнителен анализ, за да бъде убедително. Или друг един пример от книгата на Г. Константинов: „И съвременните български писатели-реалисти, особено ония, които пишат на селска тематика и прибягват до психологически анализи, като Георги Караславов и Илия Волен, са се учили и се учат от Толстой — главно от демократизма на неговото изкуство, от предпочитанията, които има той към хората из народа, към народното творчество и народния език и от стремежа му да пише конкретно, съдържателно, просто.“ Разбира се, че и това е вярно като мисъл и предположение, но не е доказано. Георги Константинов е наблегнал повече на отношението

¹¹ Г. Константинов. Нашите учители. С., 1958, с. 133—199.

на българските писатели към великия руски творец и на интереса към неговите идеи и творчество.

Същото би могло да се каже и за последната книга на Г. Константинов, озаглавена „Л. Н. Толстой и влиянието му в България“.¹² В нея само две от дванадесетте глави („Лев Толстой е най-общият писател в България“ и „Отгласи в България“) се отнасят до връзките на нашата интелигенция с Толстой — всичко друго е свързано с неговата биография и творчество. Нов материал почти не е привлечен и нови разработки не са направени. И все пак тази книга трябва да се разглежда като обобщен израз на многогодишния интерес на нашия литературовед към темата „Лев Толстой и България“.

В течение близо на един век, откакто започва да навлиза у нас творчеството на Л. Толстой, са написани десетки статии от нашите най-видни творци, като Ив. Вазов, Ал. Константинов, П. Ю. Тодоров, К. Константинов, Л. Стоянов, а в по-ново време от Г. Караславов, Д. Талев, Д. Димов и др. Не по-малко внимание на художественото, естетическото и философското наследство на Л. Толстой са отделили и представителите на нашата марксистеска наука в миналото — Д. Благоев, В. Коларов, В. Благоева, Г. Бакалов, Т. Павлов и др. Не правят изключение и такива изтъкнати наши учени като Г. Цанев и П. Динеков, а след 9.IX.1944 г. — Ефр. Каранфилов, Т. Жечев, Ив. Цветков и мн. др. Всички те, както и представителите на нашата „академична“ наука — В. Велчев, Евд. Метева, М. Бочева и др., са способствували за изясняване на творческите традиции на автора на „Война и мир“ и най-важното — за разкриване на неговото величие като художник.

Първите заслуги в това отношение принадлежат не на друг, а на патриарха на нашата литература Иван Вазов, който в пътните си бележки „Извън България“, печатани в сп. „Денница“,¹³ изразява възхищението си към голямата слава на великия писател, към този „могъществен гений“, създал романа „Война и мир“. В същото време обаче Вазов споделя мнението, че „чудатостите“ и „философските умувания“ на късния Толстой са „плод на мистично настроение, свойствено на старостта“. Разбира се, че това мнение е прокарано внимателно и с уважение към делото и личността на Толстой, докато у Ст. Михайловски и Яворов то е твърде рязко. Стоян Михайловски си позволява да нарече „Крайцеровата соната“ „дрипел“.¹⁴ Но това по-късно не му попречва да се обърне с молба към Толстой да помогне на македонските българи, като се изкаже в полза на тяхната свобода. В това си писмо той го нарича „най-чудният, най-светлият гений на нашата епоха“.¹⁵ Яворов също не приема несъпротивленческите идеи на стария Толстой.¹⁶ Изключение правят Ал. Константинов и П. Ю. Тодоров. Те с еднакво преклонение се отнасят и към художника, и към мислителя Толстой. Така Ал. Константинов в рецензията си за стихосбирката на Ст. Михайловски „Novissima verba“ въстава срещу изказванията на Михайловски против славянството и „преждевременната“ му старост.¹⁷ Убеден славянофил, той счита, че на славянството „предстои бляскаво бъдеще“, че то притежава необятни духовни сили — израз на които е геният на Л. Толстой, неговите идеи и стремеж да внесе нови „нравствени начала“ в живота на човечеството. Ето защо авторът на „Бай Ганьо“ счита, че старият Толстой не трябва да се разглежда като песимист, а като „краен оптимист“, който не търси „покой“ и „вярва“, че ще „настъпи рай“ на земята,

¹² Г. Константинов. Л. Н. Толстой и влиянието му в България. С., 1968.

¹³ Ив. Вазов. Събрани съчинения. Т. XI, с. 285.

¹⁴ Мисъл, 1898, кн. 7—8, с. 425.

¹⁵ Пловдив, г. XVI, 1901, бр. 1121.

¹⁶ Вж. Г. Найденова-Стоилова. П. К. Яворов. Летопис за живота и творчеството му. С., 1959, с. 147; П. К. Яворов. Хайдушки копнения. С., 1909, с. 75.

¹⁷ Ал. Константинов. Съчинения. Т. III. С., 1945, с. 181.

когато хората възприемат „нравствените начала на Христовото учение“ и „заживяват“ с тях. Ал. Константинов приветствува „честните и самоотвержени дейци“, които отиват сред народа, за да разпространяват идеите на яснополянския мъдрец.

П. Ю. Тодоров, както вече се отбеляза, е един от най-ревностните поклонници не само на художника, но и на мислителя Толстой. Между тях той не поставя граница. Както е известно, с Толстоевото творчество и идеи нашият писател се запознава като ученик в Тулузкия лицей, Южна Франция, където за пръв път прочита „Война и мир“ и „Ана Каренина“, след като е бил разочарован от френските натуралисти: „В едно такова време ми попаднаха на ръка романите на Толстой — пише П. Ю. Тодоров. — Един широк божи мир се откри пред мен, тъй близък, като че съм го смътно чувствувал и предугаждал по напред в себе си и при все това тъй нов, нечуван и невиждан дотогава.“¹⁸ Толстой извиква у него едно ново преживяване и преосмисляне на света. Както от тази, така и от другите статии на П. Ю. Тодоров („Времената са близки“ и „Стихията на художника“)¹⁹ се вижда, че той еднакво цени и мислителя, и художника Толстой. В последната си статия „Стихията на художника“ П. Ю. Тодоров е синтезирал своето отношение към автора на „Война и мир“. В негово лице той вижда съвременния Омир, неизменил на своя „първомайстор“, вижда великия художник на живота, на истината и човешката правда. Затова и неговите художествени произведения „мъчно се поддават на шаблонните класификации на поетиката“. В него няма „тривиалност“, няма „художествена условност“, няма „стилизация“ — има живот, и то пълнокръвен и пулсиращ с цялата му сложност, „сочност и красота“. Според П. Ю. Тодоров „художествената сила“ на Толстой не е нищо друго освен една „божествена сила“, а неговите творения са „божи мир“, в които се разкрива „неговата велика душа“. Княз Нехлюдов от „Утро на помещика“, Оленин от „Казаци“, Андрей Болконски и Пиер Безухов от „Война и мир“, Левин от „Ана Каренина“, Нехлюдов от „Възкресение“ са „непосредствени отливи на собствената душа на художника“. Те са израз на авторския стремеж да открие и разбере „мировата истина“, с която той е бил призван да „изпълни земята“. В „нравствената красота“ на тази „истина“ П. Ю. Тодоров вижда величието и непреходността на мислителя и художника Толстой.

И Пенчо Славейков подобно на П. Ю. Тодоров е проявявал известна слабост към най-великия представител на руската литература — Л. Н. Толстой. В известната си реч, произнесена през 1910 г. във връзка със смъртта на Толстой и отпечатана по-късно през 1921 г. в сп. „Златорог“, той дава вдъхновен израз на своето отношение към този „ливански кедър“.²⁰ Едва ли има друга по-образна и по-проникновена статия, посветена на Толстой в нашата страна, от тази на П. Славейков. В нея се е изляла цялата мощ, учение, ум и ерудиция на П. Славейков. Това не е една обикновена статия — това е някакво откровение, в което са се слели и любовта, и преклонението, и възхищението на един голям творец към друг велик творец. „Никой не е простира — говори П. Славейков — сянката си тъй далече като Толстой.“ Неговото влияние върху съвременния свят е неизмеримо и необозримо. Особено ценно е то за нас, българите, които от средата на XIX в. се намираме под най-благотворното въздействие на руската литература. „Сянката на Толстой се простира и над нас — пише П. Славейков, — над нашия културен и нравствен живот, както и на Тургенев, както на безчет други гениални представители на руската мисъл и дело, кръстници на нашето дело и нашата мисъл.“ Това, което е интересно, то е, че за пръв път в нашето толстове-

¹⁸ П. Ю. Тодоров. Събрани произведения. Т. III, с. 457.

¹⁹ Това е доклад на П. Ю. Тодоров, изнесен през 1910 г. на събрание в памет на Л. Толстой и печатан едва през 1921 г. в сп. „Златорог“ (кн. VI, с. 317—325).

²⁰ Вж. Златорог, 1920, кн. 3, с. 197—203; и 1921, кн. 6, с. 316—325 (статията е отпечатана и в П. Славейков. Съчинения в два тома, Т. II С., 1966, с. 447—457).

дение, ако може така да се изразим, П. Славейков говори за периоди в творческото развитие на автора на „Война и мир“. И нещо много важно — той счита, че „богът на изкуството“ продължава да живее и у късния Толстой. „Ние всички можем да отречем, да пропъдим от нас, но не и онова, с което сме родени. Не мислителят и човекът бе роден с Толстая, а художникът, изкусителят — и него той не можа да пропъди от себе си, своя бог и враг.“ В потвърждение на това са високохудожествените му творби от този период, като „Силата на мрака“, „Възкресение“, „Живият труп“, „Смъртта на Иван Илич“, „Отец Сергей“ и др. И до днес този въпрос, доколко късният Толстой е художник и творец и доколко мислител, продължава да занимава учените. Както виждаме, нашият голям поет П. Славейков го е решил още преди 70-те години, и то безпогрешно, като се е осланял не само върху познаването на Толстовото творчество, но и върху своята интуиция на поет и творец. Статията или по-точно речта на П. Славейков завършва с проникновените думи, които са не само обвинение към мракобесието на църквата и реакцията, но и апотеоз на твореца и художника: „И руската църква, служителка на смъртта, се махна от гроба на Толстая и стори път на човечеството, да се приближи то пред неговия гроб и извърши своя дълг, да изпее „Вечната памет“ и обсипе гробът му със сълзите на скръбта и венците на благоговението.“

Явно е, че едни от най-големите ни творци от началото на века — различни в своите идейни и естетически виждания — безпогрешно са почувствували и отразили художествената мощ и величие на автора на „Война и мир“. В своите статии те проектират едно по-широко и творческо възприемане на поетическите традиции на гениалния романист.

Един от големите и интересни проблеми на нашето толстоведение е проблемът за отношението на марксистическата ни литературна наука и критика в миналото към идейните и творческите традиции на Л. Толстой. Той е интересен, защото не е само литературен, но и идеологически и политически, а най-важното — с огромно методологическо значение за марксистическото ни литературознание. При неговото решаване си дават среща Плеханов и Ленин със своите диаметрално противоположни подходи към идейното и творческо наследство на Л. Толстой. Може да се каже, че до 30-те години на нашия век в статиите на Д. Благоев, В. Благоева, В. Коларов и особено Г. Бакалов малко или много прозират постановките на Плеханов за Толстой, разработени от него в статиите „Смесване на представите“, „Карл Маркс и Лев Толстой“, „Толстой и Херцен“ и др. Независимо от това обаче нашите първи представители на марксистическата ни критика често пъти се издигат до правилни и съвременни решения на сложните и противоречиви въпроси на Толстовото идейно и художествено наследство. Първият наш марксист, който публикува статия за Толстой и открито се изказва и взема отношение по неговите идейни и естетически възгледи, е Димитър Благоев. През 1898 г. той печата известната си рецензия за студията на Л. Толстой „Що е изкуство?“ под заглавие „Что такое искусство? Л. Н. Толстой. Вопросы философии и психологии, кн. 5 и 6, Москва 1897 и 1898 г.“²¹ Тази рецензия на Д. Благоев предхожда статиите на Плеханов за Л. Толстой, затова и не може да се твърди, че повтаря неговите постановки, макар по дух и съдържание да се сближава с тях. Руски възпитаник, владеещ отлично руски език, Д. Благоев е следял отблизо руския печат и руската литература. Той отлично е познавал както творчеството, така и идейните и философски концепции на Л. Толстой. Бил е наясно какви поражения може да нанесе на организираната борба на пролетариата несъпротивленческата теория на късния Толстой. Но веднага трябва да отбележим, че в сравнение с един Плеханов в Русия или с Г. Бакалов в България Д. Благоев

²¹ Вж. Ново време, г. II (1898), кн. 6, с. 593—602.

много внимателно оперира с понятията и постановките на автора на „Що е изкуство?“. Той признава, че Толстой „разглежда предмета твърде оригинално“ и че е критичен към изкуството в класовото общество. Димитър Благоев дори приема определението, което авторът на „Възкресение“ дава на изкуството като понятие и вид творческа дейност: „Това определение на изкуството — пише Д. Благоев — според нас не само е ясно, но е и съвършено вярно, ако при туй под думата „чувство“ се разбира онова състояние, което създава мислите и идеите, предавани чрез изкуството.“ А точно това определение Плеханов отхвърля в своите „Писма без адрес“, защото свеждало изкуството само до „чувства“, а не и до мисли.²² Плеханов дори обвинява Толстой, че бил изгонил „разумното“ начало от литературата. Разбира се, че това не отговаря на истината, затова и постановката на Д. Благоев е много по-съвременна — тя е съобразена с цялостното творчество на писателя и с основната му концепция, залегнала в студията „Що е изкуство?“. Затова пък Д. Благоев справедливо отхвърля стремежа на Толстой да сведе изкуството до „религиозно съзнание“ и до морализуване, т. е. да подчини задачите на естетиката на тези на етиката. Основоположникът на Българската комунистическа партия с основание критикува опита на Толстой да постави на изкуството „мистико-религиозни“ задачи. Ако има някакъв пропуск в статията на Благоев, той е, че не всякога излиза от теорията на отражението и не свързва идеите на великия писател с руската действителност — със силните и слабите страни в идеологията на руското патриархално селячество, представител на което се явява късният Толстой. Оттук и необоснованото обвинение, че в концепцията на Толстой има само „външен“ „революционизъм“, който допада на „руските реакционери“. А известно е, че тъкмо към последните Толстой винаги е бил безпощадно критичен — пък и самите те не са му прощавали. Но въпросът най-малко може да се сведе до лични отношения, за да се твърди, че Толстой обслужва реакцията и нейните корифеи от рода на Победоносцев. „Няма да бъде никак чудно — заключава Д. Благоев, — ако Победоносцев, проникнат от понятията на Толстой за високото изкуство, запрети на руското общество всички произведения на изкуството, като му остави да се ползува само от произведенията на библейското изкуство.“ Както се вижда, в края на статията спокойният анализ преминава в полемичен тон. В същност не е могло да бъде и друго — основоположникът на партията е трябвало да воюва срещу всичко, което отвлича революционното внимание на масите и което не се съгласува с марксистическата идеология на пролетариата.

От значение за оня начален период на марксистическата наука е и статията на Вела Благоева „Робството в наше време“, печатана също в сп. „Ново време“.²³ Това е един отзив за преведената под същото заглавие на български език брошура на Л. Толстой. В нея руският писател отрича икономическото робство и индустриализацията и иска да върне човека към земеделския труд. Вела Благоева, макар и не така рязко, възразява на Толстой: „Робството в наше време се простира не само над фабричните работници. Робуват и земеделците, които работят, без да сложат ръце, на чужди ниви и чужди хляб...“ Като изказва своето съгласие с отрицателното отношение на писателя към руската действителност, тя не приема неговата постановка, че „пълната свобода на личността“ може да се постигне само чрез нравствено прераждане на човека и чрез „любов към ближния“.

Заслужава внимание и статията на Васил Коларов „Граф Толстой“ за днешното робство. Отрицателните и положителните страни на Толстоевите съчинения, печатана също в сп. „Ново време“.²⁴ В. Коларов поставя много високо

²² Вж. В. Г. Плеханов. Писма без адреса. Искусство и общественная жизнь, 1956, с. 4.

²³ Вж. В. Б. Робството в наше време. — Ново време, 1900, кн. 11—12, с. 1281.

²⁴ Вж. Ново време, г. V, 1901, кн. 3 (статията е подписана с псевдонима Венелин).

творчеството на Л. Толстой, но преди идейния прелом. Според него романите „Ана Каренина“ и „Война и мир“ „ще останат завинаги като образец на творчеството и художествеността“. Затова пък в оценката си за романа „Възкресение“ той е по-сдържан и счита, че независимо от „животрептущите въпроси“, които засяга, не стои на тази висота, на която стоят предишните му романи. В. Коларов се спира и на философските концепции на късния Толстой и на книгата, която рецензира — „Днешното робство“. Той подчертава хуманизма на Толстой, любовта му към трудовите хора и отрицателното му отношение към класовото общество. Авторът на статията счита, че при определяне на диагнозата на болестта Толстой е велик, но при изписване на лекарствата — „много слаб“. Неговите религиозни рецепти за спасение на света не струват. Не чрез несъпротивлението на злото с насилие, а чрез „колективната сила“ на работния народ ще се реализира икономическата и социалната свобода на човечеството. А колкото до страха на Толстой, че социалистите искат да заменят едно робство с друго — такава опасност не съществува: „Излишен е страхът — пише В. Коларов — от повторението на робството в каквато и да било форма, а не само в първобитна, защото в социалистическото общество не ще има място за никакво принуждение и насилие.“ Според Коларов никой не може да спре общественото и историческото развитие, дори и Толстой със своите рецепти. Само социализмът ще премахне „антагонизма в човечеството“ и ще „утвърди“ любовта между хората, към която се „стреми“ и големият творец и хуманист Л. Толстой.

В същност статиите на Д. Благоев, на В. Благоева и В. Коларов трябва да се разглеждат като първи и най-успешни изяви на нашата марксистическа литературна критика. Това е време, когато все още Лениновите оценки за Толстой не са познати, когато нашата марксистическа критика прави първите си самостоятелни опити. Все още Лениновата теория на отражението като подход за оценка на сложните литературни явления, каквото е творчеството на Толстой, не се прилага. За пръв път не друг, а Гео Милев през 1924 г. в една своя бележка („Воспоминания о Толстом“) за спомените на М. Горки в сп. „Пламя“ чрез Горки заговарва за оценките на Ленин за Толстой.²⁵ Тук именно той пише: „Но да се отрича Толстой изцяло и да се изкарва дори крепител на реакцията, както прави това Плеханов в статията си „Карл Маркс и Лев Толстой“... е съвсем неправилно.“ В друг един отзив — „Карл Маркс и Лев Толстой“²⁶ — за студията на Плеханов, издадена от библиотека „Нов път“, Гео Милев критикува не само книгата, но и преводача и издателя Г. Бакалов. „Още повече, че Плеханов е едностранчив и недобросъвестен в цитатите си.“ Той не може да разбере Толстой, не може да разбере, че „той беше против методите на революцията. Но вътре в себе си носеше духа на бунта“ — Толстой не е „контрареволуционер“. Гео Милев е изключително на страната на Лениновите оценки за Толстой — против тези на Плеханов: „Плеханов отрича Толстой. Но Ленин казва: „Каква скала, а?!“ Да повярваме на Плеханова — пише Г. Милев — значи да повярваме на оная нелепа измислица на нелеп феилетонист. . . , че в Съветска Русия били изгорили съчиненията на Толстой. . . Защото: знае се много добре какво е отношението на „болшевишките варвари“ към Толстой. Ясна Поляна отдавна е прогласена за национално притежание, превърната е в свещено място на руската земя. . .“ Следователно авторът на „Септември“ пръв у нас възприема Лениновите постановки за Л. Толстой, като решително отхвърля тези на Плеханов. През 1926 г. във в. „Ведрина“ Антон Страшимиров също се обръща към Лениновите статии, като помества откъс на една от тях.²⁷ В същност извършва се едно не просто пре-

²⁵ Вж. Пламя, г. I, 1924, кн. 7—8.

²⁶ Пак там.

²⁷ Вж. Ведрина, бр. 1, 1926, с. 3.

ориентиране от Плеханов към Ленин, а една борба в мислите и литературната практика на нашата прогресивна интелигенция.

Тази борба особено силно и ясно се е изразила и в отношението на Г. Бакалов към литературното наследство. Известно е, че той като един от най-активните критици-марксисти до 1934 г. особено ревностно е прокарвал в своите статии естетическите концепции на Плеханов. Не правят изключение в това отношение и статиите му за Л. Толстой, печатани в сп. „Нов път“, „Звезда“ и др. В тях нашият критик упорито повтаря постановките на Плеханов за Толстой като „дворянски“ писател. Първите му статии „Толстоисткият бойкот“ и „Толстоистите и ние“ са насочени предимно срещу идейните последователи на Толстой у нас. В това е и тяхното значение. Но разглеждани от наши съвременни ленински позиции, тези статии страдат от съществени недостатъци. Така в статията си „Толстоисткият бойкот“²⁸ Бакалов откъсва учението на великия писател от социалната среда и го разглежда като личен негов каприз. Той не дооценява и социалното значение на „критиката“ на късния Толстой към класовото общество, защото не била конкретна, а — „въобще“. Разбира се, че изказаните мисли по отношение на толстоисткия в. „Свобода“ са напълно уместни. Справедливо и уместно Бакалов защитава диктатурата на пролетариата и териториалната цялост на съветската страна. „Толстоистите са преизпълнени с благи намерения — завършва статията си Г. Бакалов. — Те не искат да бъдат на страната на насилниците. Но със своя бойкот на активната, организирана и съзнателна борба на пролетариата те фактически подкрепят класовото насилие на буржоазията.“

Във втората си статия „Толстоистите и ние“²⁹ Г. Бакалов отново поставя на прицел толстоисткия в. „Свобода“. Той нарича толстоизма „мъртвешко“ и „реакционно“ учение, „чудовищна нелепост“ и „блудкава религиозна утопия“. Разбира се, че не терминологията на нашия критик-марксист буди възражение, а неумението и нежеланието му да види и разкрие социалните корени на това учение — така, както ги видя и разкри Ленин. Инак Бакалов и в тази си статия справедливо обвинява толстоистите, че искат да спънат колелото на историята, като не признават диктатурата на пролетариата и нейната роля. Отличен полемист, Бакалов знае къде да удари по своите противници. „За тях — пише той — Раковски, Хаджи Димитър, Левски, Ботев, Бенковски щяха да бъдат престъпници.“ В това е и непоклатимата логика на автора на статията и значението на неговата полемика.

Подчертано полемичен характер носят и отзивите на Г. Бакалов за речите и статиите на втория секретар на Л. Толстой — В. Булгаков, а именно: „В услуга на българската „демократия“ и „В. Булгаков. Лев Толстой и болшеvizмът.“ Публични речи в съветска Русия (1918—1922).“³⁰ В тях Г. Бакалов дава аргументиран отпор на клеветите на В. Булгаков по отношение на съветския строй — в това, че в него имало „диктатура“, а във фашистка България имало свобода. Правилно нашият критик счита, че Маркс и Толстой са несъизмерими в своите идейни концепции, но и тук той не търси социалната основа на техните възгледи и изцяло следва Плеханов. Той дори излиза със специална статия — „Йохан Шурм. Толстой и Маркс. Издание на в. „Свобода“,“³¹ в която упорито защитава Плехановите постановки, намерили израз в неговата студия „Карл Маркс и Лев Толстой“. Влюбен в Плеханов като теоретик на марксизма и марксистическата естетическа мисъл, Г. Бакалов не допуска никакви възражения спрямо своя учител. За него отношението на Йохан Шурм е „гаменско-хлапашко“, а Плеханов — „един от най-образованите хора на света, за да не кажем, най-образованият“.

²⁸ Вж. Нов път, г. I, 1924, кн. 11, с. 338—343.

²⁹ Пак там, кн. 13, с. 404—412.

³⁰ Г. Бакалов. Избрани произведения. Т. III. С., 1964, с. 122—125 и с. 125—129.

³¹ Пак там, с. 134—137.